

TÜRKİYE'DE TÜM YÖNLERİ İLE SİYER ÇALIŞMALARI

SEMPOZYUM
TEBLİĞLER
KİTABI
1

Türkiye’de Tüm Yönleri ile Siyer Çalışmaları Sempozyumu
Tebliğler Kitabı
Cilt I

ISBN:

Takım: 978-605-85696-1-4

I. Cilt: 978-605-85696-2-1

Bu kitap, Meridyen Destek Derneği tarafından Sonpeygamber.info projesi kapsamında gerçekleştirilen Türkiye’de Tüm Yönleri ile Siyer Çalışmaları Sempozyumu’nda (9-12 Nisan 2015 – İstanbul) sunulan tebliğlerin derlenmesiyle oluşturulmuştur. Tebliğlerin içeriğinden yazarları sorumludur.

© Meridyen Destek Derneği | Kasım 2016 - İstanbul

İletişim / Contact:

Mimar Sinan Mah. Dr. Fahri Atabey Cad. No: 5 34672 Üsküdar – İstanbul – Türkiye
www.meridyendernegi.org – meridyen@meridyendernegi.org

Editöryal Sekreteryası: Hatice Sarı Tan

Redaksiyon: Fatih Demir

Kapak: Salih Pulcu

Mizanpaj: Yunus Emre Kaya

Baskı ve Cilt: Seçil Ofset

www.sonpeygamber.info

www.lastprophet.info

www.derletzteprophet.info

www.posledniyprorok.info

www.ledernierprophete.info

www.hadisvesiyer.org

www.onlinehadis.com

www.onlinesiyer.com

www.sonpeygambercocuk.info

www.seerahforkids.info

www.peygamberinizinde.info

www.hadithandsira.info

Hulefâ-yi Râşidîn Döneminden Emevilere Geçişin Siyasi Anlamı -Üç Siyer Metni Üzerinden Bir İnceleme-

Hızır Murat Köse*

Hulefâ-yi Râşidîn döneminden Emevilere geçişin siyasi açıdan nasıl anlaşılacağı meselesi, genelde İslam tarihinin özelde ise İslam siyaset düşüncesinin önemli tartışma konularından birisidir. Tarih boyunca bu mesele, tarihçiler ve ulema tarafından farklı yönleriyle tartışılmıştır. Bu dönemle ilgili bize ulaşan ilk eserler, Muaviye sonrasında meydana gelen vahim olayları kapsayacak şekilde Emevilerden sonra kaleme alınmışlardır. Dönemle ilgili değerlendirmeler Kerbela, Harre Savaşı'nda Medinelilerin uğradığı mağduriyetler, Mekke'nin muhasarası ve Kabe'nin tahrip edilmesi, Haccac'ın zulümleri gibi Müslümanları ciddi bir şekilde etkileyen hadiseler sonrasında oluşan kanaatler üzerinden yapılmaktadır.¹ Muaviye dönemi, sonrasında ortaya çıkan bu hadiseler ve özellikle veliaht tayin ettiği oğlu Yezid döneminde yapılanlardan bağımsız ele alınamamaktadır. Her ne kadar bazı tarihçiler konuyu, Muaviye'nin olacakları önceden tahmin etmesinin mümkün olmadığını, bu nedenle kendisinden sonra meydana gelen hadiselerden sorumlu tutulamayacağını ifade ederek tartışsalar da genel eğilim bu şekildedir.²

Hulefâ-yi Râşidîn döneminden Emevilere geçişi, bu çalışmada üç yaklaşım ve bunları temsil eden üç şahıs üzerinden ele alacağız. Modernist akımın temsilcisi Ali Abdurrazık'ın takipçisi olarak değerlendirebileceğimiz Zekai Konrapa'nın *modernist daraltıcı* yaklaşımı, hilafetin mülke dönüşmesini incelerken büyük ölçüde İbn Haldun'un görüşlerini takip eden Ahmed Cevdet

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Şehir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi öğretim üyesi.

1 Muaviye ve Emeviler döneminde yaşanmış hadiseler için bkz: İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebi Süfyan*, Fecr Yayınevi, Ankara, 1993.

2 İbn Haldun, *Mukaddime*, Cilt 2, thk: Ali Abdülvahid Vafi, Darü'n-Nahda, Kahire, 1981, s. 613-614; Muhammed Hamidullah, *İslam Anayasa Hukuku*, der: Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 36-37.

Paşa'nın *umrani* yaklaşımı ve son olarak 20. yüzyılda siyer ve siyaset sahasında yaptığı çalışmalar ile alana büyük katkıda bulunan Muhammed Hamidullah'ın *ilke esaslı* yaklaşımı.

Zekai Konrapa, Hulefâ-yi Râşidîn dönemindeki idare biçimini cumhuriyet şeklinde nitelemekte, Emeviler ile bu yönetim biçiminin bozularak saltanata dönüştüğünü ve mutlakiyetçi bir hal aldığını iddia etmektedir. İslam tarihinde Emeviler ve sonrasındaki siyasi tecrübeyi genel itibariyle istibdat ve zulüm yönetimleri şeklinde niteleyen modernist daraltıcı yaklaşım, bu sınırlı bakış açısı nedeniyle tarihî süreç içinde ortaya çıkan çok farklı, zengin düşünce ve uygulamaları görmezlikten gelmektedir. Cevdet Paşa'nın *umrani* yaklaşımına göre Asr-ı Saadet ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemi; Hz. Peygamber'in varlığı, gelen vahiy ve mucizeler ile nevi şahsına munhasır özelliklere sahip ve dinî kardeşliğin öne çıktığı özel bir dönemdir. Bu dönemde İslam'ın etkisiyle insanlar, idarecilere içlerinden gelen dinî bir duygu ile itaat etmekteydiler. Emeviler ile birlikte gelen zenginlikler nedeniyle dünyaya olan meylin artmasıyla küllenen asabiyet yeniden canlanmış ve mülke dönüşen siyasi rejimde mülkün tabiatı gereği açık güç kullanımına ihtiyaç hâsıl olmuştur. Son olarak meseleye ilke esaslı yaklaşan Muhammed Hamidullah, İslam'ın siyasi alanla ilgili olarak adalet, istişare gibi temel ilkeleri vaz' ettiğini, siyasi rejimle ilgili hususları zaman içindeki uygulamalara bıraktığını iddia etmektedir. İlke esaslı yaklaşım, temel ilkeler sayesinde bunlara aykırı olmayan farklı tecrübelerden istifade imkânı yanında ortaya çıkan uygulamaları yine bu ilkeler esas alınarak değerlendirme ve eleştirme fırsatı sunmaktadır.

Zekai Konrapa: Cumhuriyetten Saltanata Geçiş

Zekai Konrapa, birinci baskısı 1968'de³ yapılan *Peygamberimiz* isimli eserinin son kısımlarında Hz. Peygamber'in vefatını takiben Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesini tartıştıktan sonra bu seçim ile hilafetin kaldırıldığı tarihe kadar olan dönem "İslam Halifeliği 632-1924" alt başlığı altında kısaca ele almaktadır.⁴ Siyasi analizlerinde, sık sık atıf yaptığı Ali Abdürrazık'ın etkisi görülen Konrapa, hilafet meselesini seküler bir yaklaşımı çağrıştıracak⁵ şekilde dinî ve dünyevî/siyasi ayrım üzerinden tartışmaktadır. Ali Abdürrazık, İslam'ın dünyevî alanı, belirleyici bir şekilde düzenlemekten uzak duran bir din olduğunu ve bir siyasi rejim tipi önermediğini, dolayısıyla hilafetin dinî bir dayanağı bulunmadığını iddia etmektedir.⁶

3 Zekai Konrapa, *Peygamberimiz, İslam Dini ve Aşere-i Mübeşşere*, Fatih Yayinevi, İstanbul, 1968.

4 Zekai Konrapa, *a.g.e.*, s. 509.

5 "İslam dininin bizatihi laik bir din olduğu tezi, Ali Abdurrazık tarafından dile getirilmiştir." Mehmet Görmez, "İslam Dünyasında Laiklik Tartışmasını Başlatan Bir Kitap ve Bu Kitabın Serencamı", *İslami Araştırmalar*, Cilt 8, Sayı 3-4, 1995, s. 225.

6 Konrapa'nın siyaseti dinî ve dünyevi şeklinde ikiye ayırmasında Ali Abdürrazık'ın bariz bir etkisi görülmektedir. Ali Abdürrazık, *el-İslam ve Usulü'l-Hüküm: Bahs fi'l-Hilafe ve'l-Hükûme fi'l-*

Konrapa'ya göre Hz. Peygamber'in risaleti ona has, özel bir durumdur. Araplar üzerindeki reisliği dinî mahiyet arz etmekte ve ölümünden sonra devredilememektedir. Fakat dünya işlerinin görülmesi ve Müslümanların birliğinin devam edebilmesi için onun vefatından sonra bir başkanın seçimine ihtiyaç bulunmaktaydı. Başa gelecek bu kişinin başkanlığı, "dinî yönü olmayan devlet reisliği" özelliği taşımaktadır.⁷ Devlet başkanının seçiminde uygulanan biat da içeriği itibarıyla dinî olmaktan daha çok siyasi bir muameledir. Resul-i Ekrem'in reisliği ve kurduğu Arap birliği, dinî içeriğe sahip iken Hz. Ebu Bekir ve sonraki halifelerin devlet reisliği ile bu birlik siyaseten devam etti.

Demokrasi, cumhuriyet, anayasa gibi modern kavramları herhangi bir değerlendirme ve mukayeseye tâbi tutma gereği görmeyen Konrapa, Hz. Ebu Bekir'in başa geliş biçimini demokratik bir seçim olarak nitelendirmektedir. Sınırlı sayıda kimşenin katıldığı bu seçimden bir gün sonra Hz. Ebu Bekir mescidde bir konuşma yaparak tüm Medinelilerin desteğini talep etmiştir. Medinelilerin kabulü ile oluşan icma sonrası ilk halife olan Hz. Ebu Bekir'le birlikte İslam tarihinde otuz yıl sürecek olan "cumhuriyet"e benzeyen "Hulefâ-yi Râşidîn devri" başlamıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlar arasında birliğin sağlanabilmesi için halifenin ittifakla seçilmesi hayati öneme sahipti.⁸ Hz. Ebu Bekir'in kurduğu bu yeni devlet, "kuvvet esasına dayanan bir Arap hükümeti"ydi.⁹ Fakat İslam tüm insanlığa gelmişti ve sadece Araplara hitap edemezdi. Bu nedenle kurulan yeni Arap devleti, "Müslümanlığı yayma" siyasetini amaçlamaktaydı.

Hilafetin saltanata dönüşmesi ile ilgili esas tartışma, Muaviye'nin ölmeden önce oğlu Yezid'i veliaht göstermesi ve valiler aracılığıyla halktan biat alması ile başlamaktadır. Muaviye'den önce "İslam'da Cumhuriyet Devri" diye nitelenen dönemde halifeler, şûrâ ile ümmetin icmasıyla seçilirken Yezid'in veliaht gösterilmesiyle başlayan dönemde babadan oğula geçen saltanat usulü kuruldu ve cumhuriyet saltanata, "monarşiye benzeyen"¹⁰ mutlakiyetçi rejime dönüştü, meşveret sistemi ortadan kalktı.

Konrapa'nın takipçisi olduğu modernist yaklaşımın, hilafet meselesini 19. yüzyılda yeniden tartışma konusu yapması, Avrupa karşısında mevzi kaybeden İslam âleminde böyle bir durumun neden ortaya çıktığına dair bir sorgulamaya dayanmaktadır. Bu dönemde İslam coğrafyasında ortaya çıkan modernist yaklaşım, temelde Avrupa'nın ulaştığı askerî ve siyasi gücün, reformlar yoluyla Kilitse'nin dogmatik tutumunun çözülmesiyle ortaya çıkan hür düşünce ortamı ve

İslam, Daru'l-Kütübi'l-Mısri, Kahire, 2012.

7 Zekai Konrapa, *a.g.e.*, s. 434.

8 Zekai Konrapa, *a.g.e.*, s. 430-432.

9 Zekai Konrapa, *a.g.e.*, s. 434; Ali Abdürrazık, *a.g.e.*, s. 123-124.

10 Zekai Konrapa, *a.g.e.*, s. 518; Syed Ameer Ali, *The Life and Teachings of Mohammed or The Spirit of Islam*, W. H. Allen & Co. Ltd., London, 1891, s. 633.

bilimsel gelişmeler sayesinde gerçekleştiğini iddia etmektedir.¹¹ Bu gelişmede en önemli etkenlerden birisi, Avrupa'da ortaya çıkan siyasi değişimler ve uygulanmaya başlanan parlamenter anayasal sistemdi. Batı'daki gelişmelerin etkisiyle hilafet ve saltanat ekseninde siyasi sistem üzerine hem nazariyede hem de uygulamada girişimler başladı.¹² Modernistlere göre İslam siyaset nazariyesinde yer alan ve tarihin belirli bir döneminde kısmî uygulama imkânı bulan şûrâ esaslı siyasi yönetim biçimi, parlamenter sisteme benzer bir özellik taşımaktaydı. Şûrânın uygulamada yeterli bir zemin bulamamasının en önemli nedeni, hilafetin Emeviler ile saltanata dönüşmesidir. Hulefâ-yi Râşidîn döneminde uygulanan şûrâ esaslı siyasi model, Emevi hanedanıyla başlayan ve sonrasında devam eden saltanata dayalı yönetimler nedeniyle büyük ölçüde uygulanamadı. Ulema, saltanatu meşrulaştıran bir işlev görürken,¹³ zulüm ve istibdat yönetimi altında İslam siyaset düşüncesi gelişme imkânı bulamadı. Siyaseti dar anlamda rejim tartışmaları çerçevesinde ele alan modernist yaklaşım, siyasi idarenin dinî, idarî, askerî, malî ve adlî teşkilata dair yaptıklarını ihmal ederek daha geniş resmi gözden kaçırmaktadır. Bu okumanın tabii sonucu olarak İslam tarihinde yaşanmış tüm siyasi tecrübeleri istibdat şeklinde değerlendirip bir kalemde silen bir sonuç ortaya çıkmaktadır.¹⁴ Yukarıda ortaya konulmaya çalışıldığı üzere Konrapa, Hulefâ-yi Râşidîn dönemindeki idare biçimini cumhuriyet şeklinde nitelemekte, Emeviler ile bu yönetim biçiminin bozularak saltanata dönüştüğünü ve mutlakiyetçi bir hal aldığını iddia etmektedir. İslam tarihinde Emeviler ve sonrasındaki siyasi tecrübeyi genel itibariyle istibdat ve zulüm yönetimleri şeklinde niteleyen modernist daraltıcı yaklaşım, bu dar bakış açısı nedeniyle tarihî süreç içinde ortaya çıkan çok zengin düşünce ve uygulamaları görmezlikten gelmektedir.

Ahmet Cevdet Paşa: Hilafetin Mülke İnkılabı

Ahmet Cevdet Paşa'nın *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*¹⁵ isimli eserinin Hu-

11 Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, sadeleştiren ve genişleten: Rıza Nur, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1982, 2. baskı, s. 640-643.

12 İsmail Kara (haz.), *İslam Siyaset Düşüncesinde Değişme ve Süreklilik, Hilafet Risaleleri (6 Cilt)*, Cilt 1, Klasik Yayınları, İstanbul, 2002-2014, s. VIII.

13 Hayrettin Karaman, Vecdi Akyüz'ün kitabına yazdığı sunuş yazısında bu durumu şöyle tasvir etmektedir: "Ulema emr-i vakileri (saltanat ve istibdat) kitabına uydurmak ve meşrulaştırmakla meşgul olmuşlardır... Devlet terörü hakim olmuştur... [h]ilafet, imamet, şûrâ, siyasi haklar, ne okunmuş, ne yazılmış, ne de dinlenmiştir... Yaptıklarını kitabına uydurarak, dini meşruiyet kisvesine sokarak yapmış, saraylarında ve çevrelerinde besledikleri fıkıh temsilcilerinden ısmarlama fetvalar almışlardır." Hayrettin Karaman, "Kitap Hakkında", Vecdi Akyüz, *Hilafetin Saltanata Dönüşmesi* içinde, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1991, s. 5-6.

14 Filibeli Ahmed Hilmi, bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: "Emeviye ile başlayan istibdat 1324[1908] senesi Temmuzunun onuncu gününe kadar uzun bir müddet sürdü." İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 127-128.

15 Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa (8 Cilt)*, Kanaat Matbaası, Dersaadet,

lefâ-yi Râşidîn döneminden Emevilere geçişi tartıştığı kısmında, büyük ölçüde İbn Haldun'un *umrani* yaklaşımının etkisi görülmektedir. İbn Haldun, İslam'ın ilk asrında meydana gelen hadiseleri, kendisinin geliştirdiğini iddia ettiği umran ilmini esas alarak değerlendirmektedir. Buna göre mülk, asabiyetin tabii bir sonucu olarak ortaya çıkar. Siyasetin icrasında, ahkâmın uygulanmasında, ülkenin savunmasında asabiyet gerekli şarttır.

Müslümanlar arasında uhuvvetin hâkim olduğu, insanların emirleri dinî bir duygu ile vicdanlarının sesini dinleyerek uyguladığı Asr-ı Saadet ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemlerinde asabiyet küllenmişti, mülk ise bahis konusu bile değildi. İlk Müslümanların dünyaya mesafeli duruşları, sadece dinin zühdü teşvik etmesinden değil, aynı zamanda bedevî yaşam tarzının basitliğindendi.¹⁶ Hilafetin tesisini mümkün kılan, İslam'ın tazeliği ve Arap'ın bedaveti idi. Hilafet sayesinde insanlar, şeriatın ahkâmına göre idare ediliyorlardı. Fakat fethedilen topraklardan elde edilen gelirler sayesinde zenginliğin ve refahın artması, dünyaya meyli arttırarak insanlar arasında ihtilafın ve fitnelerin ortaya çıkmasına neden oldu. İslam'ın gelişle küllenen kabile asabiyesi tekrar zuhur etti. Mülkün tabiatı ortaya çıkarak insanları idare için kahır ve zor kullanımı gerekli hâle geldi: Hilafet mülke inkılab etti. Muaviye, bu dönemin bir idarecesi olarak kahır ve galebe yolu ile iktidara geldi.¹⁷ Yezid'in veliaht gösterilmesinde de Emevi asabiyesi etkili oldu. Muaviye'nin başka birini aday göstermesi halinde ihtilafın çıkması ve bu kişinin kabul edilmeme ihtimali yüksekti.¹⁸ Hilafetin mülke dönüşmesini bu şekilde açıklayan İbn Haldun'a göre mülk, bizatihi kötü değildir. Onun mülkü değerlendirirken ortaya koyduğu temel kıstas, siyasi idarenin icraatlarının şer'î ahkâma uygun olup olmadığının tespiti.¹⁹

Cevdet Paşa'ya göre hilafetin, ümmetin maslahatını yerine getirmek ve şeriat ahkâmını uygulamak şeklinde iki temel işlevi bulunmaktadır. Bunların icra edilebilmesi için başta bir yöneticinin bulunması gerekmektedir. "Mesalih-i ümmeti görmek ve ahkâm-ı şeriatı icra etmek için her şeyden mukaddem Resul-i Ekrem'e halife olacak bir emir intihabı elzem idi."²⁰ O, Zekai Konrapa'nın aksine, hilafeti tanımlarken din ve dünya ayrımı yapmaz; insanlığa adalet ile hizmet etmeyi ibadetle eş değer görür. "Hilafet-i nebeviyye bir riyaset-i amme-i diniyye ve dünyeviyyedir ki mahza kemal-i adalet ile ibadullahı hizmet ve ayn-ı ibadettir."²¹

1331.

16 İbn Haldun, *Mukaddime*, Cilt 2, s. 600-601.

17 Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, Cilt 7, s. 146.

18 İbn Haldun, *Mukaddime*, Cilt 2, s. 598-608; Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, Cilt 7, s. 149.

19 İbn Haldun, *Tarihi İbn Haldun, Kitabü'l-İber ve Divanü'l-Mübtada ve'l-Haber fi Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men Asarahum min Zevi's-Sultani'l-Ekber*, Cilt 1, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2011, s. 598.

20 Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, Cilt 5-6, s. 351.

21 Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, Cilt 7, s. 146. Ayrıca bkz. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1309, 2. baskı, s. 20-21; İbn Haldun, *Mukaddime*, Cilt 2, s. 573-574.

Hız. Peygamber'in vefatından sonra hilafet meselesinde ortaya çıkan ihtilafların temel nedenlerinden birisi, bu konuda Kur'an ve Sünnet'te açık bir belirlemenin bulunmamasıdır.²² Toplumsal yaşam için böylesine önemli bir konuda Kur'an ve Sünnet'te kesin ve açık bir beyanın bulunmaması, siyaset düşüncesi açısından kayda değer bir durumdur. Cevdet Paşa'ya göre Hz. Peygamber'in vefatından sonra içtihad konusu olan meseleleri çözmeye ortaya çıkan en önemli dayanak noktası icmadır.²³

Umrani yaklaşım, Emevilerle başlayan dönemi analiz ederken sadece halifelerde meydana gelen değişime değil aynı zamanda içinde yaşanan şartlara ve bu şartlara bağlı olarak insanların dinle olan ilişkilerindeki farklılaşmaya da dikkat çekmektedir. Bu değişimin ilk izleri, Hz. Ömer zamanında görüldü. Hz. Ömer'in hilafeti döneminde fetihlerle topraklar genişledi ve elde edilen gelirlerle hazine doldu. O, kısa zamanda elde edilen zenginlik nedeniyle dünyaya olan meylin artmasından, kişiler arasında ihtilaf çıkmasından ve tekrar geçmiş meliklerin yoluna geri dönülmesinden endişe ediyordu.²⁴

Hız. Osman zamanında artan zenginliğe bağlı olarak makamlara bakışta da bir değişiklik görülür. Hz. Osman, hilafetinin ilk altı yılında Hz. Ömer'in yolunu takip etti. Bu dönemde insanlar onun yönetim tarzından pek ziyade memnuniyet duyuyordu. Fakat sonraki altı yılında büyük makamlara Emevilerden kişiler (yeni yetiştirme akrabaları²⁵) atandılar.

Hız. Ali döneminde durum, iç savaşa neden olacak şekilde daha da vahim bir hal aldı. Hz. Ali'nin, kendi dönemi ile Hz. Ömer'in dönemini kıyaslamasını, Cevdet Paşa zaman içinde yönetilenlerde meydana gelen değişime örnek olarak vermektedir. Hz. Ömer zamanında Müslümanlar arasında tefrika bulunmayıp insanlar müminlerin emirine muhalefet etmezlerdi. Aradan geçen müddet zarfında "halk zengin oldu, hubb-i dünyaya daldı, ağraz-ı şahsiyye çoğaldı, farklar zuhur etti."²⁶

Hız. Ali'nin şehit edilmesinden sonra halife olan oğlu Hz. Hasan, savaşla bir sonuç alamayacağı düşüncesiyle boş yere Müslüman kanı dökülmemesi için hilafetten vazgeçti. Cevdet Paşa, Muaviye ile saltanat idaresinin başladığını fakat bu idarenin gayrimeşru olmadığını, hilafetin onun zımnında mevcut bulunduğunu ifade etmektedir. Muaviye, halife olup "emirü'l-müminin" ünvanı almış olsa da onun hilafeti ile Hulefâ-yi Râşidîn'in hilafetleri arasında önemli bir fark bulunmaktaydı. Onlar, ehlü'l-hal ve'l-akdin seçmesi ve icma ile başa geldiler ve emirlikleri mahza hilafet idi. Muaviye'nin emirliği ise asabiyet ile gerçekleşmiş olup güce dayanan mülk tarzında bir idare biçimiydi; "hilafet onun zımnında mütehak-

22 Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, Cilt 4, s. 411-412

23 Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, Cilt 4, s. 413.

24 Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, Cilt 5, s. 590-591.

25 Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, Cilt 3, s. 694.

26 Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, Cilt 7, s. 9.

kik idi.”²⁷ İktidarı kuvvet kullanarak elde etti, “lakin zaman bunu icab ediyordu.” İnsanlar önceden olduğu gibi içlerinden gelerek sadece halifenin sözüyle hareket etmedikleri için, “icabına göre kuvvet-i cebriye icrasına hacet” ortaya çıktı. “Elhasıl mülk-i saltanat devri gelip o zaman ise bu işe Muaviye ehakk ve evla idi (ra).”²⁸

Cevdet Paşa'nın umrani yaklaşımına göre mülkün ortaya çıkması ile kuvvet kullanımına ihtiyaç duyulması, mülkün tabiatının bir sonucudur. Siyasi idare yöneten, yönetilen, bunların arasındaki ilişki ve ilişkinin gerçekleştiği zaman ve mekânı kapsayan ortam olmak üzere farklı boyutları içermektedir. Bu ilişkide yöneticiler kadar yönetilenlerin durumu, kapasiteleri, beklentileri ve yönetimin içinde gerçekleştiği ortam ve şartlar da önem arz etmektedir. Umrani yaklaşım, hilafetin mülke dönüşmesi ile ortaya çıkan yeni durumu çok farklı açılardan analiz etme araçları sunmaktadır. Değişen şartlara bağlı olarak Müslümanlar arasında dünyaya olan meylin artması, tefrikanın baş göstermesi nedeniyle insanların artık Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminde olduğu gibi özdenetim ile kendi iç seslerini dinleyerek emirlere uymasında zayıflama görüldü. Hem şartlarda hem de yönetilenlerin durumunda esaslı değişiklikler meydana geldi. İşlerin görülmesinde mülkün bir gereği olarak siyaset, zorlayıcı açık güç kullanma durumunda kaldı. Emeviler ile hilafetin mülke dönüşmesi, bunun gibi birçok unsurun değişimi sonucunda gerçekleşti.

Muhammed Hamidullah: Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi'nden Emevilere Geçiş

Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*'nde²⁹ siyer kitaplarının kronolojiyi esas alan usulünü takip etmez. Bunun yerine Hz. Peygamber'in hayatının farklı veçhelerini konu esaslı olarak ele alır. Buna rağmen eser, klasik bir siyer kitabı gibi Hz. Ebu Bekir'in halife seçimi ile sona ermektedir. Bu çalışmada tartıştığımız Hulefâ-yi Râşidîn döneminden Emevilere geçiş meselesini, bu eserin yanı sıra siyaset ve İslam hukukuna dair kaleme aldığı diğer eserlerinde farklı yönleriyle detaylı bir şekilde ele almaktadır. Hamidullah, eserlerinde İslam siyaset düşüncesinin mahiyeti üzerine ilke esaslı genel bir yaklaşım geliştirmeye çalışmaktadır. Emevilerin kuruluşu da dâhil olmak üzere İslam tarihindeki siyasi uygulamaları, bu yaklaşımı esas alarak değerlendirmektedir. Buna göre nasslarda, siyasi rejim türüne odaklanma yerine siyasetin işleyişiyle ilgili adalet, istişare, liyakat gibi temel ilkeler vaz' edilmekte ve siyasi uygulamalar bu ilkelere göre değerlendirmeye tâbi tutulmaktadır. Hamidullah'ın ilke esaslı yaklaşımı, İslam siyaset düşüncesini hem nazarî tartışmalar açısından hem de tarihî tecrübeyi değerlendirme imkânı

27 Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, Cilt 7, s. 149.

28 Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, Cilt 7, s. 149.

29 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi (2 Cilt)*, trc: Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 2003.

vermesi açısından İslam'ın siyasi düşünce tarihini bir anlamda Hulefâ-yi Râşidîn dönemine hapseden, sonraki gelişmeleri istibdat tarihi şeklinde okuyan ve bu nedenle tarihî süreçte farklı siyasi uygulamalarla temasa geçerek zengin bir tecrübe ve birikim ortaya koyan siyasi düşünce tarihini analizde sınırlı kalan, ilk kısımda incelediğimiz modernist dar yaklaşımdan daha zengin bir analiz imkânı sunmaktadır.

Hamidullah'ın siyaset anlayışının temelinde din olarak İslam yer almaktadır. Yaratıcı'ya karşı kulluk ve onun rızasını kazanmaya çalışmak, insanın dünya hayatındaki temel hedefidir. Toplum ve siyaset, Müslümanca yaşamayı mümkün kılacak araçlardır. Ona göre devlet ve kurumları hedef değildir; esas gayeye ulaşmak için sadece vasıtadırlar.³⁰ Bu nedenle Kur'an ve Sünnet'te siyasi rejim türleri, devletin teşkilat yapısı konularında açık bir belirleme yapılmayarak bu hususlardaki düzenlemeler zamana bırakılmış, farklı tecrübelerden istifade etme imkânı sunulmuştur. Kurumsal yapılardan çok işleyiş ve şahıslarla ilgili istişare, ehliyet gibi ilkeler öne çıkarılmakta, siyasetin işleyişinde bu ilkeler dikkate alınmaktadır.³¹ Hamidullah'ın ilke esaslı bu yaklaşımı sayesinde hem mevcut uygulamalardaki yanlışlıklar eleştiriye tâbi tutulmakta hem de farklı ülkelerdeki tecrübelerin bu ilkelere aykırı olmamak kaydıyla kabulü mümkün olmaktadır.

İslam öncesi siyasi model ve uygulamaların adalet ilkesine aykırı olmamak şartıyla İslam geldikten sonra da muteber kabul edildiğini öne süren³² Hamidullah, analizlerine İslam'dan önceki Mekke'nin idarî yapısını ve Kur'an'da zikredilen peygamber kıssalarındaki örnekleri tartışarak başlamaktadır. Bu dönemde Mekke'de bir çeşit istişare esasına dayalı siyasi uygulama mevcuttu. Umumi istişareye katılma hakkı müzakere meclisini dolduran az sayıdaki *melelerin* hakkıydı. İstişare toplantıları Kâbe'nin tam karşısında yer alan Dârü'n-Nedve denilen meşveret meclisinde yapılmaktaydı.³³

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem'den Hz. Nuh'a kadar olan dönemde bahsi geçen peygamber kıssalarında devlete dair bir husus geçmemektedir. İlk defa Hz. İbrahim kıssası anlatılırken onunla tartışan melikten (Nemrut) bahsedilmektedir.³⁴ Kıssalar, daima bir peygamberin hayatı çerçevesinde anlatılmakta, meliklerden

30 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Cilt 2, s. 837.

31 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Cilt 2, s. 874, 1114. Cüveyni, benzer bir yaklaşımla siyaseti kat'iyat-zanniyat ayrımı üzerinden tartışmaktadır. Bkz: Cüveyni, *el-Gıyasi: Gıyasü'l-Ümem fi'l-tiyasi'z-Zulem*, nşr: Abdülaziz ed-Dib, Mektebetü'l-kübra, y.y., 2. baskı, 1981, tür. yer.; Özgür Kavak, "Siyasi-Fıkhi Ahkâmın' Fıkıh Usulü Zemininde Temellendirilmesi: Cüveyni'nin *el-Gıyasi'sinde Kat'iyat-Zanniyat Ayrımı ve Modern Yorumları*", *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt 14, Sayı 27, 2009/2, s. 21-55; Hızır Murat Köse, "Siyaset", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2009, Cilt 37, s. 294-299.

32 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Cilt 2, s. 911.

33 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Cilt 2, s. 849.

34 Bakara, 2/258.

bahsedilirken idare şekillerinin tasvir ve izahı yapılmayıp iyi ve kötü idarecilerden³⁵ örnekler verilmektedir. Kur'an'ın özellikle üzerinde durduğu husus, yöneticilerin uygulamalarında adalete dikkat etmeleridir. Bu çerçevede zalim idarecilerin halka kötü muamelesi eleştirilmektedir.³⁶

Hamidullah, İslam öncesi uygulamaları tartıştıktan sonra İslamî dönemin tahliline geçmektedir. İslam'ın gelişiyile birlikte Hz. Peygamber, sadece bir siyasi otorite tesis etmemiş, aynı zamanda hem dini tebliğ vazifesini hem de siyasi iktidarı tek elde toplamıştır. O, dünyevî bir iktidar peşinde değildi. Peygamberlik davasından vazgeçmesi için kendisine yapılan liderlik teklifini geri çevirdi.³⁷ Devlet, onun için amaç değil araçtı. Hedefi, devlet kurmaktan daha çok cemaatini teşkilatlandırmak ve onların iyi kul olmalarını sağlamaktı.³⁸

Kuran-ı Kerim'in, devletin benimseyeceği monarşi ve cumhuriyet gibi rejim tipleri hakkında açık bir beyanı yoktur.³⁹ Buna göre “*rejimin tayin ve tesbitinin tamamen toplumun tercihine kassen ve isteyerek bırakılmış olduğu neticesini çıkarabiliriz.*”⁴⁰ Hamidullah, Kur'an ve Sünnet'te siyasi rejim tipi hakkında açık bir belirlenimin olmamasının daha sonraki uygulamalar için büyük bir esneklik imkânı sağladığını belirtmektedir.⁴¹ Şayet Müslümanlara hitaben rejim tipiyle ilgili “sarih ve kati emirler mevzubahis olsaydı, hukukçular için... serbest hareket imkânı ortadan kalkardı.”⁴² Daha sonraki dönemlerde Müslümanlar siyasi ve sosyal şartların değişmesi durumlarında rejim değişiklikleri hususunda sıkıntıya düşebilirlerdi. O, Resulullah'ın “siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz”⁴³ diyerek Müslümanların bu gibi hususlarda karar verme beceri ve liyakatlarına güvendiğini belirtmektedir.

Hulefâ-yi Râşidîn dönemi siyasi yapısı, monarşi ile cumhuriyet karışımı bir modeldir. Monarşinin iki şartı olan veraset ve ömür boyu yönetimden sadece ikincisi ile cumhuriyetin seçim ilkesinin karışımından oluşan bir yönetim biçimi tatbik edildi. Dört halife, babadan oğula geçen bir sistem yerine seçim ile başa geldiler ve ölünceye kadar bu makamda kaldılar. Hamidullah, bunun Araplardan gelen bir uygulama olduğunu iddia etmektedir. Zira Arap kabilelerinin başı olan reis, seçimle geldiği makamında ömür boyu kalmaktaydı.⁴⁴

Son olarak Hamidullah, Muaviye'nin Yezid'i velayet olarak seçmesini tartışır-

35 Sad, 38/20, 26; Kehf, 18/79; Neml, 27/34; Kasas, 28/4.

36 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Cilt 2, s. 873-874.

37 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Cilt 2, s. 871.

38 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Cilt 2, s. 837, 871.

39 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Cilt 2, s. 873-874, 1114.

40 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Cilt 2, s. 1114, 907.

41 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Cilt 2, s. 873.

42 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Cilt 2, s. 874.

43 Müslim, “Fezail”, 141; İbn Mâce, “Ruhûn”, 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 1862.

44 Muhammed Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, trc: İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yayınları, İstanbul, 1992, s. 93-94.

ken devlet başkanının kendisinden sonra bir kişiyi veliaht belirlemede şeriat açısından bir engel bulunmadığını belirtmektedir. Muaviye'nin bu kararı, özellikle öncesinde yaşanan iç savaşın tekrarlanmaması ve Müslüman kanının akması ile istikrarın devamı gibi gerekçelerle desteklenmektedir.⁴⁵

Sonuç

Hulefâ-yi Râşidîn döneminde halifelerin başa geliş şekillerinde uygulanan farklı yöntemlerin yerini, Emevilerin kuruluşuyla veraset sistemi almış ve yönetim, bir hanedanın elinde toplanmıştır. Esas mesele bu dönemin saltanat, monarşi ve mülk şeklinde tanımlanmasından ziyade bu değişimin ve kavramların nasıl yorumlanıp anlaşılacağı noktasındadır. Konrapa'nın daraltıcı modernist okumasında görüldüğü üzere hilafetin saltanata dönüşmesini ve sonrasında tüm İslam tarihini, bazı istisnalar hâriç istibdat ve zulüm tarihi şeklinde okumak ciddi sorunlar içermektedir. Siyaseti dar manasıyla, sadece yöneticinin başa geliş şekli üzerinden tartışan böyle bir okuma biçimi, İslam'ın ilk asrındaki ilmî, iktisadî, idarî, askerî ve içtimâî birçok gelişmenin böylesine bir siyasi ortamda ortaya çıktığını görmezlikten gelmektedir. Modern dönemde Avrupa'da ortaya çıkan siyasi rejim modelleri ve kavramlar esas alınarak İslam tarihindeki tecrübeler, kaynaklara dönüş iddiasıyla eleştirilmekte ve hatta yok sayılmaktadır. Böylesine bir tavır, bu zengin tarihî tecrübeden istifadenin önünde de büyük bir engel oluşturmaktadır.⁴⁶

Modernist okumaların önemli kaynaklarından birisi, Cevdet Paşa'nın da etkilendiği İbn Haldun'dur. İlginç bir şekilde hilafetin mülke dönüşmesi konusunda söylediklerinden, büyük ölçüde onun mülk yönetimini eleştirdiği yorumuna gidilmektedir. Halbuki İbn Haldun, meseleyi umran ilmi çerçevesinde gerçekçi bir yaklaşımla ele almaktadır. Ona göre asabiyet ile ortaya çıkan mülk yönetimi tabii bir haldir. Asrı Saadet'ten uzaklaştıkça dünyaya olan meyil artmış, çıkan fitne ve karışıklıklar nedeniyle insanları kontrol için tabii bir şekilde açık güce ihtiyaç hâsıl olmuştur. Ayrıca siyasi idarenin işleyişinde sadece yöneticiye odaklanmayı yönetilenlere ve değişen şartlara da dikkat çekmesi nedeniyle yönetici-yönetilen arasındaki ilişkinin çok boyutlu incelenmesine imkân sunmaktadır.

Son olarak Hamidullah'ın modernistler gibi siyaseti dar anlamda rejim tartışmasına hapsedmeyen ilke esaslı yaklaşımı, hem meseleyi derinlemesine inceleme hem de zengin tarihî tecrübeden istifade imkânı sunmaktadır. Bir din olan İslam'ın insanlara sunduğu teklifi tümüyle değerlendirme fırsatı vermekte, siyasi

45 Muhammed Hamidullah, *İslam Anayasa Hukuku*, s. 37.

46 Emevilerle başlayan istibdat yönetimi nedeniyle ulema siyaset alanında eser verememiş, İslam siyaset düşüncesi güdük kalmıştır, hatta yoktur iddiası, tarih içinde bu alanda oluşan büyük külliyatı görmezden gelme sonucunu intac etmektedir. Ayrıca yakın zamanda İslam siyaset düşüncesinin ülkemizde yeterli ilgiye mazhar olmamasında bu anlayışın etkisinin olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir.

alanı da bunun içinde bir yere yerleştirmektedir. Kur'an ve Sünnet'te siyasete dair adalet, istişare, ehliyet gibi temel ilkelerin vaz'edilmiş olması ve siyasi rejim türü hakkında açık bir beyanda bulunulmaması siyasi düşünceye büyük bir esneklik getirmiş, zaman içinde farklı tecrübelerden istifade imkânı sağlamıştır. Tarih içinde ortaya çıkan siyasi uygulamalar, bu ilkeler ışığında değerlendirmeye ve eleştiriye tâbi tutulmakta, modernist yaklaşımda olduğu gibi toptancı bir ret yoluna gidilmemektedir. Hamidullah'ın ilke esaslı yaklaşımı, bizlere İslam siyasi düşünce tarihinin zengin tecrübesinin kapılarını açmaktadır.

Bibliyografya

- Abdürrazık, Ali, *el-İslam ve Usulü'l-Hüküm: Bahs fi'l-Hilafe ve'l-Hükûme fi'l-İslam*, Daru'l-Kütübü'l-Mısri, Kahire, 2012.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa (8 Cilt)*, Kanaat Matbaası, Dersaadet, 1331.
- Ali, Syed Ameer, *The Life and Teachings of Mohammed or The Spirit of Islam*, W. H. Allen & Co. Ltd., London, 1891.
- Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebi Süfyan*, Fecr Yayınevi, Ankara, 1993.
- Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1309, 2. baskı.
- Cüveyni, *el-Gıyasi: Gıyasü'l-Ümem fi'l-tiyasi'z-Zulem*, nşr: Abdülaziz ed-Dib, Mektebetü'l-kübra, y.y., 2. baskı, 1981.
- Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, sadeleştiren ve genişleten: Rıza Nur, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1982, 2. baskı.
- Görmez, Mehmet, "İslam Dünyasında Laiklik Tartışmasını Başlatan Bir Kitap ve Bu Kitabın Serencamı", *İslami Araştırmalar*, Cilt 8, Sayı 3-4, 1995.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Anayasa Hukuku*, der: Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Müesseselerine Giriş*, trc: İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yayınları, İstanbul, 1992.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi (2 Cilt)*, trc: Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, Cilt 2, thk: Ali Abdülvahid Vafi, Darü'n-Nahda, Kahire, 1981.
- İbn Haldun, *Tarihu İbn Haldun, Kitabü'l-İber ve Divanü'l-Mübteda ve'l-Haber fi Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men Asarahum min Zevi's-Sultani'l-Ekber*, Cilt 1, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2011
- Kara, İsmail (haz.), *İslam Siyaset Düşüncesinde Değişme ve Süreklilik, Hilafet Risaleleri (6 Cilt)*, Cilt 1, Klasik Yayınları, İstanbul, 2002-2014.
- Kara, İsmail, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- Karaman, Hayrettin, "Kitap Hakkında", Vecdi Akyüz, *Hilafetin Saltanata Dönüşmesi* içinde, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1991.
- Kavak, Özgür, " 'Siyasi-Fıkhi Ahkâmın' Fıkıh Usulü Zemininde Temellendirilmesi: Cüveyni'nin el-Gıyası'sinde Kat'ıyyat-Zannıyyat Ayrımı ve Modern Yorumları", *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt 14, Sayı 27, 2009/2, s. 21-55.

Konrapa, Zekai, *Peygamberimiz, İslam Dini ve Aşere-i Mübeşşere*, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1968.

Köse, Hızır Murat, “Siyaset”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2009, Cilt 37, s. 294-299.